

Biblioteka Narodowa w Paryżu

Catherine Luscinski

Paryskie fontanny Wallace'a

Słowa kluczowe: fontanny, Paryż, higiena, przestrzeń miejska

Key words: fountains, Paris, hygiene, urban spaces.

Odwiecznym problemem ludzkości była woda, a w szczególności swobodny do niej dostęp. Pierwotne, prymitywne plemiona koczownicze zakładały obozy nad brzegami rzek lub jezior, by być blisko życiodajnych źródeł. Wraz z ewolucją i zmianą trybu życia na osadniczy, w miejscach tych tworzone grody, a następnie całe miasta. Woda zatem była jednym z ważniejszych czynników miastotwórczych.

Równina, na której osiedlili się pierwsi Galowie, była u swojego zarania ogromną połącją podmokłych terenów leśno-łąkowych, a następnie rolnych. Grunty wapienne pozwalały na bardzo dobre i obfite zbiory¹. Pierwsze wzmianki o Lutoumezi (Lutecji), bo tak Galowie nazwali swoją stolicę, znalazły się w zapiskach Labienusa, podczas okupacji miasta przez Rzymian w 53 roku p.n.e.² Mieszkańcy uprawiali tu rolę, zajmując się hodowlą bydła oraz połowem ryb. Zamieszkiwali drewniane gospodarstwa o gęstej zabudowie, a wodę pitną czerpali z Sekwany. Na przełomie II i III wieku pojawiły się uprawy figowców i winorośli, z których robiono wina słynne na całe cesarstwo³. Dzięki Rzymianom powstała pierwsza w tym regionie droga, wiodąca z Lutecji do Orleanu, wówczas nazywana *Aurelianum*⁴. Ich zasługą były też

¹ R. L. Cottard, *Vie et histoire de XIVe arrondissement*, Paryż 1988, s. 7.

² A. Erlande-Brandenbourg, J. M. Leniaud, F. Loyer, C. Michel, *Autour de Notre Dame*, Paryż 2003, s. 4.

³ R. L. Cottard, s. 9.

⁴ Ibidem, s. 10.

pierwsze akwedukty, które doprowadzały źródlaną wodę do miasta, by mogły funkcjonować termy i fontanny miejskie⁵.

W średniowieczu nie przywiązywano wiele wagi do stanu wody, rzeki i jej nabrzeży. Brak czystej wody i higieny stał się ogromnym problemem mieszkańców, sprzyjało to szerzeniu się chorób i epidemii, które dziesiątkowały ludność stolicy. Istniały nieliczne i małe źródła w północnej części miasta, lecz brakowało solidnych wodociągów, które zasilabyły studnie i nie ograniczały dostępu do wody.

Za panowania Ludwika XIII udroźniono i wzmocniono dawny rzymski akwedukt sprowadzający wodę z południowych źródeł w Arcueil i Rungis⁶. Jednak następny władca Ludwik XIV, który od dzieciństwa nie znosił Paryża, nie poczynił żadnych inwestycji, by poprawić higienę w mieście⁷. Jego jedynym celem był Wersal, gdzie nie szczędził ani pieniędzy, ani sił budując pałac i liczne przepiękne wodotryski pośród roślinnych bosketów.

Dopiero w czasach napoleońskich powstały liczne fontanny miejskie. Jedne po to, by je podziwiano i by stanowiły źródło ochłody podczas niedzielnych spacerów, inne pełniły funkcje bardziej praktyczne, gdyż zaspokajały pragnienie mieszkańców. Dzięki Napoleonowi I wybudowany został w 1750 roku kanał Ourcq, który bardzo szerokim korytem doprowadzał wodę do miasta⁸. Był to okres wielkich kampanii egipskich (1798–1801), które stały się artystyczną inspiracją także dla form nadawanym fontannom. W tym okresie pośrodku placu Châtelet powstała *Fontaine du Palmier* ozdobiona m. in. sfinksami (il. 1), a na ulicy Sèvres fontanna zwana *Fellah* (*Fontaine du Fellah*), przedstawiająca Egipcjanina niosącego dzbany, z których wypływała woda (il. 2). Od 1 marca 1812 roku z woli cesarza woda pitna w miejscach publicznych była darmowa, co poprawiło znacznie higienę w całym mieście⁹. Podczas krótkich rządów monarchii lipcowej, ówczesny prefekt Sekwany Barthelot de Rambuteau, próbował poprawić sytuację mieszkańców, bo jak powiedział: *de l'eau et de l'ombre, c'est ce qu'il faut aux Parisiens* (wody i cienia, to jest to, czego potrzeba Paryżanom)¹⁰. Jego działalność była zapowiedzią projektów Georges'a Eugene'a Haussmanna. W ciągu kilku lat postanowił poprawić stan sanitarny Paryża, poszerzyć ulice i uzdatnić istnie-

⁵ M. Paquier, *Histoires d'eaux parisiennes*, Paryż 2003, s. 2.

⁶ M. Bacha, *Le 14e arrondissement. Itinéraires d'histoire et d'architecture*, Paryż 2000, s. 13.

⁷ T. Sarmant, *Louis XIV et Paris*, Paryż 2013, s. 59.

⁸ M. Paquier, op. cit., s. 2.

⁹ J. Tulard, *Nouvelle histoire de Paris, les Consulat et l'Empire*, Paryż 1971, s. 379.

¹⁰ P. De Moncan, C. Heurteux, *Le Paris d'Haussmann*, Paryż 2002, s. 7.

Il. 1.

Paryż. Fontanna Palmier (http://paris1900.lartnouveau.com/paris01/chatelet/la_fontaine_du_palmier, dostęp: 27 VII 2020)

Il. 2.

Paryż. Fontaine du Fellah (https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Fontaine_du_Fellah_Paris.jpg, dostęp: 27 VII 2020)

jące wodociągi. Rambuteau postawił przed budowniczymi wielkie wyzwanie, kładąc nacisk na higienę i czystość powietrza. Dzięki niemu powstały liczne studnie i fontanny wody pitnej oraz łaźnie miejskie. Udowadniają to także statystyki – konsumpcja wody w 1810 roku wynosiła zaledwie 28 litrów dziennie, a w 1840 dochodziła do 110 litrów¹¹. Na początku II Cesarstwa

¹¹ Ibidem, s. 8.

miasto zachowywało nadal swoją średniowieczną strukturę. Jedną z pierwszych zmian, jaką wprowadził Napoleon III, było nominowanie 22 czerwca 1853 roku na stanowisko prefekta Sekwany barona Georges'a Eugène'a Haussmanna w celu oczyszczenia i uporządkowania miasta¹². To właśnie on wprowadził największe zmiany i zainicjował ogromne inwestycje w mieście. Chciał stworzyć stolicę na wzór idealnych miast lansowanych przez francuskich i angielskich utopistów. Ideę zaczerpnął od takich XIX-wiecznych wizjonerów jak: Louis Saint-Simon, Etienne Cabet (*Voyage en Icarie*) czy Charles Fourier (*La Phalanstère*)¹³. Podobne idee przeobrażania miasta pojawiły się w Anglii i wyszły spod pióra Roberta Owena, Johna Ruskina i Williama Morrisa. Zawierały ideę centralizacji decyzji, unifikacji dzielnic, linii prostych w planach miast, szerokich ulic i chodników, oraz komponowania parków i ogrodów, które miały stanowić bardzo ważną i integralną część miasta. Dbano także o dobrą organizację dzielnic robotniczych, w których woda pitna miała być dostarczana do każdego domu, a czystość oraz przestrzeganie zasad higieny stanowiło najistotniejszy punkt wszystkich teorii. Już w roku 1854 Haussmann wraz z Eugene'em Belgrandem zaproponowali stworzenie nowej sieci wodno-kanalizacyjnej dla całego Paryża¹⁴. Dotychczas wodę czerpano ze studni i fontann pitnych, a następnie noszono do mieszkań, jednak rozwój przemysłu, przyrost demograficzny i licznie przybyli prowincjusze zmusili państwo do podjęcia nowych decyzji. Woda pitna była darmowa i nie przynosiła żadnych dochodów, nie można więc było rozpoczynać kosztownych prac, ani ulepszać już istniejących struktur. Wprowadzenie opłat za dystrybucję wody bardzo szybko weszło w życie. Początkowo było zaledwie 7 388 tysięcy abonentów (mieszkań), ale już w 1872 roku liczba ta wzrosła do 37 889¹⁵. Plany Napoleona III pokrzyżowała jednak wojna francusko-pruska w latach 1870–71. Z powodu bombardowań zniszczonych zostało wiele dzielnic, akwedukty, a wraz z nimi uległ zniszczeniu system wodociągowy¹⁶. Podczas oblężenia Paryża i Komuny Paryskiej mieszkańcy stolicy byli poddawani ciągłym restrykcjom, najmocniej odczuli brak wody i głód. Po tej tragedii wojennej niemal bez zwłoki zarząd miasta Paryża przystąpił do odbudowy stolicy. Najważniejsze było odgruzowanie oraz udrożnienie dróg, odbudowa sieci wodno-kanalizacyjnej i budowa nowych mieszkań. Ciężka sytuacja ekonomiczna nie pozwoliła jednak na szybkie działania. Wraz ze wzrostem lic-

¹² A. Fierro, *Histoire et dictionnaire de Paris*, Paryż 2001, s. 188.

¹³ P. De Moncan, C. Heurteux, op. cit., s. 41.

¹⁴ M. Paquier, op. cit., s. 8.

¹⁵ Dokument serwisu dystrybucji wody z lipca 1881. Archiwa Prefektury Policji w Paryżu.

¹⁶ R. L. Cottard, op. cit., s. 42.

by mieszkańców wzmogło się zapotrzebowanie na wodę, co spowodowało drastyczną podwyżkę jej cen. Tak ciężka sytuacja nie uszła uwadze bogatego Anglika, który od lat już mieszkał w Paryżu i traktował to miasto jak swoją drugą ojczyznę. Sir Richard Wallace zaproponował radzie Paryża swoją pomoc w stworzeniu sieci publicznych fontann z darmową wodą pitną dla całego miasta. Dodatkowo deklarował całkowite sfinansowanie inwestycji. Władze miasta ochoczo zaakceptowały ofertę Wallace'a, choć nie bez obaw. Było to początkowo dla nich niezrozumiałe – w jaki sposób woda z fontanny publicznej mogła być darmowa, skoro dostarczanie wodociągami wody pitnej do mieszkań było płatne. Zastanawiano się czy mieszkańcy nie zaczną masowo odłączać się od wodociągu, by czerpać wodę z ulicy? Czy będzie to projekt korzystny dla miasta? Wallace'owi nie chodziło o dostarczanie wody bezpłatnej wszędzie i wszystkim. Jego głównym celem była pomoc najbardziej potrzebującym mieszkańcom miasta, czyli robotnikom, którzy codziennie pieszo szli przez Paryż do swoich zakładów pracy, bo nie mieli pieniędzy na trolejbus. Dla kobiet, które całymi dniami stały za straganami, dla dzieci, bezdomnych i wreszcie dla wszystkich przechodniów.

Sir Richard Wallace (26 VII 1818 – 20 VIII 1890) był bogatym arystokratą i filantropem, a także kolekcjonerem i znawcą sztuki, urodzonym w Londynie¹⁷. Bardzo szybko jednak z najbliższymi przeprowadził się na stałe do Paryża. Tu znalazł się w kręgu bohemy paryskiej, poznał Flauberta, Delacroix oraz Baudelaire'a. Wśród kolekcjonerów angielskich uchodził za utalentowanego znawcę sztuki, z tego też powodu bogaty kolekcjoner markiz de Hertford, będący w podeszłym już wieku, uczynił go swoją prawą ręką. Wallace całkowicie poświęcił się opiece nad dobrami i kolekcją markiza. Po śmierci Hartforda stał się jego jedynym spadkobiercą i przeprowadził się z Paryża do podmiejskiego Bois de Boulogne i znajdujące się tam ogromnej posiadłości. Zamieszkał w pałacu Bagatelle, gdzie znajdowała się też część kolekcji malarstwa XVIII-wiecznego. Z czasem jednak cała kolekcja została wywieziona do Londynu, gdzie pokazano ją w Muzeum South Kensington, by później na stałe umieścić ją w londyńskiej rezydencji Wallace'ów¹⁸. Po śmierci, sir Richard Wallace został pochowany na cmentarzu Père Lachaise, a jego żona, lady Charlotte Wallace przekazała narodowi angielskiemu Hardford House z całą kolekcją, zaznaczając, iż z woli jej męża: „nic nie może być dodane

¹⁷ R. Montebianco, *Sir Richard Wallace, cet illustre inconnu*, Paryż 2007, s. 9.

¹⁸ Ibidem, s. 67.

ani sprzedane”¹⁹. Kolekcja do dzisiaj przetrwała, lecz już nie w pierwotnej formie, nadal można ją podziwiać w londyńskim muzeum Wallace Collection na Manchester Square.

Za panowania Napoleona III i później za czasów Trzeciej Republiki na ulicach Paryża znajdowały się dobrze znane i charakterystyczne słupy afiszowe zwane kolumnami Morrisa (il. 3). Zostały one ustawione i eksploatowane przez paryskiego drukarza Gabriela Morrisa. Były to wysokie, proste walce na niewielkim kamiennym cokole, w górnej części ciągnął się dekoracyjny fryz z lambrekinami, zaprojektowany przez samego Haussmanna²⁰. Zwieńczeniem była cebulastą sześcioboczna kopuła, której faktura przypominała rybie łuski, na samym szczycie umieszczony został wydatny, dekoracyjny szpic. Cała powierzchnia kolumny pokryta była afiszami teatralnymi, filmowymi, a także informacjami i wiadomościami politycznymi. W środku kolumna nie pozostawała jednak pusta, najczęściej służyła jako schowek na narzędzia dla służb porządkowych lub jako kiosk gazetowy, a i nierzadko jako toalety publiczne²¹. Georges Eugène Haussmann podczas tworzenia planów Paryża, wytyczając nowe place i osie szerokich bulwarów, nie zaniedbał także drobnych, ale bardzo istotnych elementów wyposażenia urbanistycznej przestrzeni. Powstały nowe latarnie miejskie, ławki publiczne, ogrodzenia skwerów i parków, kraty wokół drzew, a także urinoires -pisuary, szalety czy domki strażników. Miały one wszystkie wspólny łatwo rozpoznawalny neorenesansowy styl (uznawany za bardzo francuski), a także identyczny ciemnozielony kolor. Większość tych elementów była zrobiona z żeliwa oraz blachy, które były surowcami tanimi, łatwo dostępnymi, dającymi swobodę formowania, nie tracąc przy tym na estetyce i solidności.

Zanim fontanny Wallace’a stały się kultowym symbolem paryskich trotuarów, musiały spełnić kilka warunków, narzuconych przez władze miasta. Istotny był kształt i wielkość. Musiały być one wystarczająco duże, by były widoczne z daleka, ale nie na tyle, by zasłaniać widok i burzyć harmonię przestrzeni. Ich forma miała być zwarta, praktyczna i estetyczna. Dopuszczano wyłącznie kolor ciemnozielony, podobnie jak innych istniejących już obiektów małej architektury, by wtapiały się w otaczającą roślinność. Liczyła

¹⁹ J. Stourton, *Petits Musees, grandes collections*, Paryż 2003, s. 259.

²⁰ Ibidem.

²¹ Pierwsze kolumny afiszowe były ideą Niemca Ernesta Liftasa, który by walczyć z wszechobecnymi dzikimi afiszami, wymyślił afiszowe kolumny-cylindry, które zostały ustawione po raz pierwszy w 1854 roku na chodnikach Berlina. <http://blogs.paris.fr/histoiresdeparis/2012/08/06/la-colonne-morris/> (dostęp: 20 IV 2019).

Il. 3.

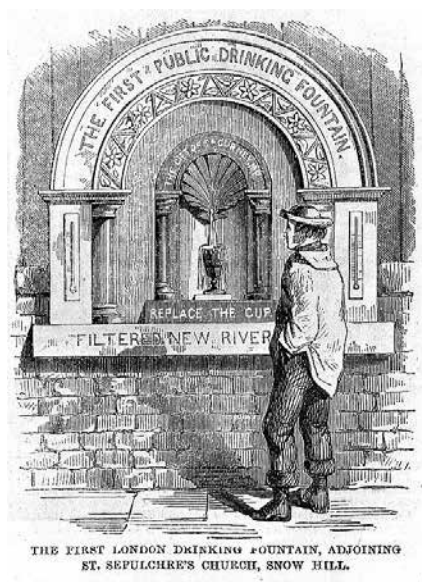
Paryż. Plac Saint-Sulpice. Słup afiszowy zw. kolumną Morrisa około 1910 r. (fot. Eugène Atget, https://pl.wikipedia.org/wiki/Plik:Colonne_Morris,_Paris_1910.jpg, dostęp: 27 VII 2020)

się także przystępna cena, bo zakładano początkowo zainstalowanie co najmniej dziesięciu egzemplarzy. Materiał, z którego powstały, miał być odporny, wygodny w utrzymaniu oraz łatwy do czyszczenia i konserwacji. Zgodnie podjęto więc decyzję, iż fontanny będą odlane z żeliwa. Dla ich lokalizacji wybrano nowopowstałe dzielnice, miejsca o wzmożonym ruchu, oraz duże bulwary i place. Ostatnim warunkiem była wyłączność miejsca produkcji. Pracę zlecono jednej odlewni, znajdującej się w departamencie Haute Marne, w miejscowości Sommevoire (dawniej Saint-Dizier), gdzie fontanny produkowane są do dnia dzisiejszego przez firmę GHM. Ostatecznie projekt wydał się bardzo atrakcyjny i postanowiono, że powstanie 50 takich obiektów.

Fontanom przypisano także dodatkową i bardzo ważną funkcję, miały się stać narzędziem do walki z alkoholizmem. W drugiej połowie XIX wieku we Francji cena wina była niższa niż cena wody, stąd też najbiedniejsi gasili pragnienie w okolicznych barach, omijając szerokim łukiem sprzedawców wody. Z podobnymi problemami, kilka lat wcześniej, borykał się Londyn. Zarząd miasta wraz ze stowarzyszeniami charytatywnymi postanowili ustawić w miejscach publicznych fontanny wody pitnej zwanymi drinking fountains (il. 4), które stały się sprawdzonym pierwowzorem tych paryskich²². Pierwsza taka fontanna powstała w dzielnicy Holborn Hill przy kościele St. Sepulchre Without Newgate 21 kwietnia 1859 roku²³. Dzięki tak prostym urządzeniom udało się w jakimś stopniu Anglikom zażegnać choroby i epidemie oraz

²² <https://www.historic-uk.com/HistoryMagazine/DestinationsUK/Londons-First-Drinking-Fountain/> (dostęp: 20 IV 2019).

²³ M. Symmes, *Fountains: splash and spectacle*, Londyn 1998, s. 31.

Il. 4.

Model pierwszej fontanny z wodą pitną
https://www.wikiwand.com/en/Metropolitan_Drinking_Fountain_and_Cattle_Trough_Association,
 dostęp: 27 VII 2020)

wpłynąć na trzeźwość w kręgach najuboższych mieszkańców. Przyczyniło się to też do dowartościowania społeczności robotniczej, która wtedy przechodziła największy kryzys w skali całej przemysłowej Europy. Sir Wallace – człowiek wrażliwy i utalentowany artystycznie – postanowił sam zaprojektować swoje fontanny. Zachował dotychczasowy styl paryskich ulic, a dodatkowo projektowanym elementem małej architektury nadał lekko romantyczno-naturalistyczną elegancję. Wykończenie techniczne i detale zlecił cieszącemu się powodzeniem architektowi z Nantes, Charles’owi-Auguste’owi Lebourgo-wi, który bardzo wiernie odtworzył charakter pierwszych szkiców Wallace’a²⁴. Początkowo powstały dwa projekty fontann. Jedna w kształcie dekoracyjnej kolumny, która miała być umieszczana na placach, głównych ulicach i miejscach najbardziej uczęszczanych przez przechodniów. Natomiast druga była w formie półpłaskiej apliki, która miała się znaleźć na murach okolicznych dworców i szpitali. Przed przystąpieniem do prac Wallace wraz z ministrem Belgrandem ustalili dokładną liczbę fontann i wyznaczyli miejsca, gdzie miały być usytuowane. Mówiono o 50 egzemplarzach, jednak z powodu braku historycznych dokumentów trudno jest dokładnie to ustalić. Liczba ich się wahała pomiędzy 50 a 100. W prasie z tego okresu ukazało się kilka artykułów dotyczących tego tematu, przykładowo w gazecie *Le Paris-Journal*

²⁴ C. Lorang, *Les fontaines Wallace (1872–2012): hygiene, esthetique et patrimoine*, [w:] *Societes & Representations*, Paryż 2012/2 nr 34, s. 214.

z 29 lipca 1872 roku jest wzmianka o ponad osiemdziesięciu egzemplarzach, a w *L'Evenement* z 1 sierpnia tego samego roku mówiono już o stu sztukach. Najbardziej prawdopodobna wersja to 50 sztuk, była to najczęściej przywoływana liczba w publikacjach, gdzie dodatkowo precyzowano i wspomniano o 45 fontannach typu kolumnowego i 5 aplikach²⁵.

Pierwszą fontannę testową ustawiono na bulwarze La Villette 30 lipca 1872 roku²⁶. Podczas otwarcia fontanna przeżyła prawdziwe oblężenie, policja zmuszona była opanować ogromne tłumy, gdyż wszyscy chcieli się napić wody z – jak to nazwali – „browaru czterech dam”. Mieszkańcy bardzo hucznie obchodzili otwarcie wodotrysku, zauważono jednak, że zarówno mer miasta, jak i inni dygnitarze nie byli obecni wśród świętujących tłumów, nie uszło to uwadze także i dziennikarzy, którzy mocno skrytykowali zachowanie władz²⁷. Do ratusza miejskiego zaczęły jednak napływać bardzo pozytywne wieści, iż fontanna cieszy się ogromnym powodzeniem, a mieszkańcy miasta chcą, by w innych dzielnicach powstały następne. W 1873 roku podjęto decyzję o dalszej ich produkcji i instalacji w wyznaczonych uprzednio miejscach²⁸.

Pierwsze i najbardziej dekoracyjne był fontanny kolumnowe o wysokości 2 710 cm. Wokół fontanny, w płycie chodnika znajdowała się żeliwna krata, na rzucie koła o promieniu 1 200 cm, rozdzielona na cztery pola kamiennymi ścieżkami. Miały ona ułatwić dostęp i utrzymanie czystości wokół fontanny. Cały korpus natomiast stanowiły trzy części: baza, część środkowa – najbardziej dekoracyjna i zwieńczenie (il. 5). W strefie przyziemia całość najczęściej osadzona była na kamiennym wielobocznym stylobacie, ponad nim podwójny gzyms, który podtrzymuje ośmioboczny trzon. Krótsze ścianki „kolumny” dekorują woluty. Ponad ślimakiem widać w reliefie pałkę trzciny, natomiast na grzbiecie ciągnie się szlak drobnych pereł zakończony u góry muszlą świętego Jakuba. Na dłuższych ściankach trzonu widnieje wizerunek smoka wijącego się wokół trzonu trójzęba. Druga strefa fontanny, centralna, bardzo bogato zdobiona, przedstawia pełnoplastyczne cztery gracje-kariatydy w antycznych tunikach. Odwrócone są do siebie plecami, tworząc niewielką przestrzeń. Każda z nich stoi na wysuniętym małym gzymsowym cokole. Nad głowami kobiet jońskie kapitele i ich ramiona podtrzymują architrav ozdobiony roślinami wodnymi i kwiatami nenufarów. Wieńczący geison tworzy wieloboczną podstawę do czterobocznej kopuły. Kopuła pokryta w całości

²⁵ M. Paquier, op. cit., s. 39.

²⁶ Ibidem.

²⁷ Odnótował to m.in. E. Frébault w czasopiśmie: *L'illustration*, vol. LX, nr 1538, 217/08.1872, s. 103–105.

²⁸ M. Paquier, op. cit., s. 39.

Il. 5. Fontanna zaprojektowana przez Richarda Wallace'a. Typ fontanny z czterema kariatydami. Przykład z paryskiej ulicy Saint-Éleuthère, w dzielnicy Montmartre (https://pl.wikipedia.org/wiki/Fontanny_Wallace.jpg, dostęp: 28 VII 2020)

Il. 6. Fontanna Walleace'a zimą (<https://www.facebook.com/Wallace-Fountains-150181530635>, dostęp: 20 VII 2020)

jest rybią łuską, na złączeniach widoczne dekoracyjne ślimaki i wezbrane fale. U samej góry cztery delfiny wiją się wokół wydatnego szpica. Z wnętrza kopuły centralnie wydostaje się nieprzerwany strumień wody, który można było zaczerpnąć metalowym kubkiem²⁹. Woda w fontannie lała się nieprzerwanie od 15 marca do 15 listopada każdego roku. Przerwa spowodowana była okresem zimowym, kiedy to istniało ryzyko zamarznięcia fontanny (il. 6).

Innym wariantem pierwszego typu były fontanny zwane a colonnettes (kolumnkowe), były one nieco mniejsze od poprzednich (2 500 cm) i mniej dekoracyjne (il. 7). Nie wiadomo jednak, kto je zaprojektował. Podobnie jak poprzednie miały potrójny horyzontalny podział, cokol o podobnym stylu-bacie, lecz podstawa była na planie koła. Kolumnę, pokrytą dekoracją ro-

²⁹ Kubki były przymocowane łańcuchem, jednak ze względów higienicznych zostały usunięte w 1952 roku, http://www.eaudeparis.fr/fileadmin/contribution/culture/mediatheque/publications/Livret_Fontaines_2012.pdf (dostęp: 2 V 2019).

Il. 7. Fontanna zaprojektowana przez Richarda Wallace'a. Typ fontanny kolumnkowej. Przykład z rue de Rémusat, w 16 dzielnicy Paryża (https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Wallace_a_colonnes_rue_Remusat.jpg, dostęp: 20 VII 2020)

Il. 8. Fontanna zaprojektowana przez Richarda Wallace'a. Typ fontanny ściennej. Przykład z rue Geoffroy Saint-Hilaire (https://en.wikipedia.org/wiki/File:Fontaine_Wallace_applique.jpg, dostęp: 20 VII 2020)

ślinną, opinały cztery wydane woluty. Podstawę wieńczył gzyms również z dekoracją floralną. Powyżej znajdowały się cztery kolumnki – zamiast opisywanych wyżej gracji. Kolumnki mają bazę attycką, trzon delikatnie ozdobiony wicią roślinną, kapitel joński. Nad kolumnkami fryz diamentowy, pośrodku z maszkaronami, ponad nim sima. Kopuła jest bardziej spłaszczona, pokryta łuskami, na czterech rogach znajdują się rzygacze w formie smoczycich głów. Zwieńczenie kopuły w formie latarni z szyszką pinii. Model ten nie był popularny, choć cena jego była niższa. Do dnia dzisiejszego zachowały się tylko dwa egzemplarze (w XVI i XVII dzielnicy Paryża).

Drugim modelem zaprojektowanym przez Wallace'a i Lebourga była fontanna w formie ściiennej aplikacji, którą przymocowywano w przejściach hal dworcowych lub szpitalach. Mierzyła 1 960 cm (il. 8). Fontanna miała profilowaną bazę. Na niej spoczywały dwa pilastry, których trzony dekorowane były plastycznie ujętymi smokami. Boki pilastrów obejmowały woluty, przypominające uszaki. U góry znajdował się odcinkowy architrav, podtrzymu-

jący półkolisty fronton ozdobiony klimationem jońskim. Pośrodku frontonu otwarta muszla z głową Naidy, z ust której wydostaje się woda ciekąca do umieszczonej centralnie wazy o dekoracyjnym trzonie. Tego typu fontann było bardzo niewiele, początkowo wyprodukowano ich tylko cztery. Obecnie zachowała się tylko jedna przy wejściu do Jardin des Plantes (Paryż V dzielnica).

Najmniejszym modelem fontann Wallace'a, ale za to najczęściej spotykanym, były bornes fontaines, czyli słupki fontannowe o wysokości 1 320 cm (il. 9). Miały formę lekko rozkłoszowanego czterobocznego słupka, z wyraźnie oddzielonym prostym cokołem, ponad którym znajdował się wklęsły trochilus, a wyżej sima pokryta dekoracją roślinną. Na ścianie fontanny znajdował się wypukły relief roślin wodnych i mała rozeta wokół przycisku, który uwalniał na krótko wodę, by można było się jej napić (był to bardzo dobry i prosty sposób na oszczędność wody). Boczne ścianki fontanny udekorowane były herbem Paryża, poniżej umieszczone były liście laurowe i dębowe. Słupek zwieńczony był dekoracyjnym roślinnym geisonem, całość zaś zakrywał czteroboczny, lekko spiczasty daszek zakończony dekoracyjnym grzybkiem. Ten typ fontanny stanowił wyjątek spośród wszystkich projektów, gdyż był zrobiony na wzór Wallace'owski, zawierał wszystkie niemal cechy charakterystyczne, lecz nie wiemy do końca, czy był jego dziełem. Wiadomo jednak, że został zamówiony i w całości opłacony przez zarząd miasta Paryża. Do dzisiaj słupki-fontanny znajdują się w licznych parkach i na skwerach Paryża.

Wszystkie fontanny łączy ten sam artystyczny program, mocno podkreślający ich antyczny wzorzec. Wallace, jako znawca sztuki świadomie sięgnął do kanonów klasyczno-romantycznych, które były bardzo modne z końcem wieku XIX. Nie przez przypadek wybrał model nimf, które od czasów antycznych kojarzone były ze słodką wodą. Naidy były córkami Zeusa i to właśnie im powierzono opiekę nad źródłami, jeziorami i rzekami. Sięgając do nieco bliższej epoki, to ciekawym pierwowzorem mogła być fontanna z kościoła Innocent (Niewiniątek) przy największym jeszcze średniowiecznym cmentarzu paryskim o tej samej nazwie. W 1549 roku fontanna wspierała się o południową fasadę kościoła w formie loggi. Dopiero po przeniesieniu cmentarza i zburzeniu kościoła stała się osobną konstrukcją³⁰. Prace nad fontanną zlecone były rzeźbiarzom Jeanowi Goujon i Pierre'owi Lescot, którzy

³⁰ D. Massounie, P. Prevost-Marcilhacy, D. Rambreau, *Paris et ses fontaines de la renaissance à nos jours*, Paryż 1995, s. 318.

Il. 9. Fontanna zaprojektowana przez Richarda Wallace'a. Typ fontanny w formie słupka (https://fr.wikipedia.org/wiki/Fichier:Fontaine_Wallace_quai_de_corse.jpg, dostęp: 20 VII 2020)

Il. 10. Monument na serce króla Henryka II, wsparty na Trzech Gracjach – dzieło Germaina Pilon, wykonane na zlecenie Katarzyny Medycejskiej w 1560 r. Obecnie w zbiorach Luwru (<https://www.louvre.fr/en/oeuvre-notices/monument-heart-henry-ii>, dostęp: 2 VIII 2020)

zrealizowali płaskorzeźby z nimfami w udrapowanych szatach. Do takich też wzorów Goujon sięgnął podczas realizacji kariatyd podtrzymujących balkon muzyków w Luwrze, które łudząco przypominają kory ateńskiego Erechtejonu. W zbiorach tego muzeum znajdowała się także inna rzeźba o bardzo podobnym charakterze, która nie uszła na pewno uwadze Wallace'a. Były to Trzy Gracie – dzieło Germain'a Pilon (il. 10), zamówione przez Katarzynę Medycejską w 1559 roku dla Henryka II³¹. Postacie nimf, tworzące centralną część fontanny, były personifikacjami cnót i pór roku. Wydawałoby się, że wszystkie są identyczne, lecz nic bardziej mylnego. Pierwsza z nich to Bonté

³¹ C. Terrasse, *Germain Pilon*, Paryż 1930, s. 126–128.

– „Dobroć”, odzwierciedlająca życzliwość i altruizm, jest również symbolem zimy. Oczy ma zamknięte i długą zasłaniającą kolana tunikę, która upięta jest wysoko nad biustem. Prawe kolano lekko ugięte i wysuniętą lewą stopę w delikatnym ruchu. Druga spośród nich to Simplicité – „Prostota”, personifikacja piękna, naturalności, czystości i wiosny. Ma oczy zamknięte, mocno udrapowaną suknię upiętą nad biustem, rozchyloną nad prawym kolaniem i lewą stopę wysuniętą do przodu. Trzecia z nich to Sobriété – „Trzeźwość” obrazująca jasność myślenia i będąca symbolem jesieni. Jej oczy są otwarte, długa tunika upięta pod biustem, nie odsłania kolan, prawa stopa wysunięta jest do przodu. Ostatnią z nich jest Charité – „Dobroczynność”, która przywoływała miłość bliźniego, oddanie, pomoc i symbolizowała lato. Oczy ma otwarte, tunika upięta na poziomie biustu, odkrywa lewe kolano, stopa prawa wysunięta lekko do przodu.

Fontanny cieszyły się bardzo dużym powodzeniem, o czym świadczy artykuł w gazecie, wspominający obłężenie fontann podczas letnich upałów. Widząc taki sukces, władze Paryża zdecydowały się na ich dalszą produkcję. Z lokalnych wiadomości wiemy, że w roku 1890 istniało ich już około 180. Jak wskazują archiwa, wiele fontann musiało być przeniesionych ze względu na rozbudowę miasta, metra i poszerzenia ulic³². Niektóre zostały także całkowicie zlikwidowane z powodu nadużyć mieszkańców lub właścicieli barów, którzy czerpali wodę z fontann, by później sprzedawać ją swoim klientom³³. Złote lata fontann trwały do połowy XX wieku, po tym okresie zaczęto je likwidować, najczęściej podając jako powód brak zachowania odpowiedniej higieny lub niewłaściwy sposób konsumpcji wody. Ponadto w tym czasie każde mieszkanie było wyposażone w bieżącą wodę. Jednak na dużych placach, w ogrodach i na skwerach nadal pozostawały czynne, gdyż stały się symbolem ulic Paryża, a jego mieszkańcy nie chcieli z nimi się rozstać. Choć w samym Paryżu nadal stoi około 100 fontann, to tylko dwie z nich znajdujące się na placu Louis Lepine (wyspa Cité) są w bazie Merimeé pod nr PA 00086269, i zostały wpisane na listę Zabytków Historycznych w 1970 roku. Produkcja fontann nigdy nie została wstrzymana, a samo miasto nigdy nie złożyło na nie patentu. Dlatego też każdy może złożyć zamówienie na dany model we wspomnianej już historycznej odlewni, która kontynuuje produkcję od XIX wieku³⁴. Obecnie modele nie są już wyłącznością Paryża.

³² Archiwa paryskie nr VO 3, karton 202 / 9 XII 1902.

³³ Ibidem.

³⁴ <https://ghm.fr/fr/produits/item/28-fontaines-intemporelles/172-wallace-fontaine> (dostęp: 10 V 2019).

W wielu miastach Francji jak Marsylia, Bordeaux czy Nancy znaleźć można je na publicznych placach, ale także poza granicami państwa, np. w Londynie, Nowym Orleanie, Rio de Janeiro czy Tbilisi, lecz wszyscy mówią o nich nadal jako o „fontannach paryskich”.

W kilku miastach Europy, w tym samym okresie, powstały inne publiczne fontanny wody pitnej, które w mniejszym lub większym stopniu wzorowały się na fontannach Wallace'a. Bardzo podobne znalazły się we włoskiej stolicy w roku 1874. Przypominają one najmniejszy model typu słupek-fontanna, zwana tutaj fontanella pubbliche, lub prościej nasoni, co znaczy „wielki nos”. Ma ona formę cylindrycznego słupka, z jednym lub trzema kranikami w formie głowy smoka, woda wypływa z nich bezustannie, aby się napić wystarczy przytkać go palcem a wtedy woda tryska z innego, wyżej usytuowanego otworu. Taki model znajduje się między innymi na Piazza delle Rotonda w Rzymie.

Późniejsza wersja fontanny Wallace'a, w 1888 roku, znalazła się także w Stanach Zjednoczonych³⁵. Tworzyły je cztery połączone miseczki z kranikami pośrodku, skąd bulgocąc wydostawała się woda. Fontanna przypominała kandelabr, a nazywano je bubbler, lub shot bubbler water „bombelkowa woda”. Opatentowaniem i produkcją zajęła się firma Kohler Water Work³⁶. Z czasem model udoskonalono i uproszczono. Obecnie można je znaleźć na terenie całego kraju w formie pojedynczej, inoksowej wąskiej fontanny z bocznym kranikiem, który po naciśnięciu uwalnia łuk strumienia wody.

Fontanny Wallace'a zajmują bardzo istotne miejsce w historii Paryża, stały się jego przysłowiowym DNA. Dzięki nim można zauważyć istotne zmiany i ewolucje urbanistyczne i techniczne, jakie dokonały się w tym mieście od połowy XIX wieku. Często pomijane lub bardzo skrótowo opisane w pismach tematycznych, są także zapominane w publikacjach o ewolucji społeczno-socjalnej, a przecież powstały właśnie dla miejskiej społeczności i miały na nią istotny i bezpośredni wpływ. Nekrolog Wallace'a, który ukazał się w gazecie *Revue des arts decoratifs*, bardzo wzniośle pożegnał wielkiego znawcę sztuki, kolekcjonera, dyskretnego filantropa i hojnego paryskiego gentelmena³⁷. To właśnie dzięki niemu, do dnia dzisiejszego na ulicach Paryża, zwykli przechodnie mogą gasić pragnienie, jednocześnie upajając się klasycznym pięknem wiecznego źródła.

³⁵ <https://eu.sheboyganpress.com/story/news/local/2014/10/31/sheboygan-history-bubblers/18254395> (dostęp: 12 V 2019).

³⁶ Ibidem.

³⁷ V. Champier, *Reve des arts decoratifs*, Paryż 1890, s. 50–52.

Wallace's Fountains in Paris

Abstract

Wallace fountains were built in Paris in 1872–1873. The purpose of this installation was to ensure an unlimited access to a drinkable water for citizens who needed it the most. This idea came from Sir Richard Wallace, an English rich art collector who lived in Paris for years. For him, Paris was like a second capital city. The agreement with the city of Paris allowed him to sponsor the production of fifty fountains made of cast iron. Those, were placed strategically in the new districts dedicated to workers. We can find four different models of these fountains. The first, the biggest kind, was made off richly decorated columns and decorated with water nymphs's sculptures. The second, is a bit similar to the first. Instead of nymphs, we can observe smaller columns. The third, is an applied ornament fixed to a wall while the fourth is a decorated post with a button. The design of Wallace fountains came from fountains we could find in London at that time: the drinking fountains. In London, they were built to fight alcoholism and to ensure a good hygiene for the poor. Today, Wallace fountains are still working and are a typical and an essential element of this urban space.